

Marta Romanow-Kujawa

"Na mary go włożą, na cmentarz zanosą, do ziemi położą" : śmierć w dawnej społeczności wiejskiej : wystawa czasowa w Wielkopolskim Parku Etnograficznym w Dziekanowicach

Studia Lednickie 8, 369-371

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NA MARY GO WŁOŻĄ, NA CMENTARZ ZANIOSĄ, DO ZIEMI POŁOŻĄ.
ŚMIERĆ W DAWNEJ SPOŁECZNOŚCI WIEJSKIEJ
WYSTAWA CZASOWA W WIELKOPOLSKIM PARKU ETNOGRAFICZNYM
W DZIEKANOWICACH.

Wystawa otwarta została 3 czerwca 2004 r. w lamusie z Mikołajewic w sektorze dworskim Parku Etnograficznego. Ekspozycje pochodzą z zbiorów kilku muzeów Polski zachodniej i północnej, między innymi Muzeum Etnograficznego w Toruniu, Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Muzeum Zachodnio-Kaszubskiego w Bytowie, Muzeum Okręgowego w Pile oraz ze zbiorów własnych Wielkopolskiego Parku Etnograficznego. W kontekście wystawy ekspozycje miały służyć się na opowieść o umieraniu, stosunku do śmierci i jej przeżywaniu, a także pamięci o zmarłych w społecznościach tradycyjnych, szczególnie wiejskich. Narrację utworzyły chronologicznie ułożone sekwencje. Pierwsza wprowadza w problem stosunku do śmierci, opisuje postawę pokory wobec śmierci, wobec jej nieuniknioności. Przybliża ludową wizję dobrej śmierci, warunki dobrego do niej przygotowania. Druga część obejmuje czas od momentu śmierci aż do chwili wyprowadzenia ciała zmarłego z domu – czas przygotowania do pochówku i czuwania przy zmarłym. Trzecia poświęcona jest obrzędowi pogrzebowemu. Części te obejmują czas szczególny, wyłączony z naturalnego biegu, obfitujący w magiczne zabiegi mające zabezpieczyć żyjących przed oddziaływaniem zmarłego, ułatwić jego duszy uwolnienie się od ziemskiej egzystencji i dotarcie do miejsca przeznaczenia na „tamtych” świecie. Kolejna część dotyczy form pamięci okazywanej zmarłym, w odniesieniu do śmierci „dobrej”, a także do budzącej groźbę śmierci nagłej, tragicznej, „innej”. Ostatnia mówi o ludowych praktykach religijnych i magicznych w obronie przed śmiercią nagłą i tragiczną, a także o „oswajaniu” śmierci w folklorze, o jej „ludycznych” wyobrażeniach, np. w bożonarodzeniowej szopce czy w grupach kołędniczych.

Ekspozycjami są przedmioty kultowe i użytkowe, plastyka obrzędowa, jak też dokumenty archiwalne i fotografie. Należą do nich obrazy religijne o dydaktycznej wymowie, przedstawiające wzory dobrej śmierci (obraz „Śmierć sprawiedliwego”, „Śmierć Św. Józefa). Ekspozycją są również akcesoria związane z ostatnim namaszczeniem: manipularz, krucyfiks, świece, wskazówki dla wiernych pouczające o przygotowaniu się do tego sakramentu w popularnej literaturze religijnej i drukach ulotnych.

Przedmioty i aranżacje o symbolicznym i magicznym znaczeniu to wizerunek sowy – zwiastuna nadchodzącej śmierci, zegar z zatrzymanymi (w momencie śmierci) wskazówkami, zakryte czarnym tiulem lustro, wióry wrzucone do trumny (wszystko, co związane ze zmarłym i jego przygotowaniem należy wysłać razem z nim na „tamten” świat), izba po wyprowadzeniu zwłok z poprzeczanymi sprzętami (dla „zmylenia” duszy).

Wśród dokumentów archiwalnych ciekawe są przykłady chłopskich testamentów z XIX i pocz. XX w., a także kopie stron z parafialnych ksiąg zmarłych (parafie: Tursko i Dziekanowice) z XVIII i XIX w., na których między innymi prześledzić można zapisy o nawiedzających wsie w XIX w. epidemiach cholery.

Prezentowane na wystawie materiały fotograficzne obejmują zdjęcia archiwalne oraz wykonane współcześnie. Na uwagę zasługują użyczone nam przez Muzeum Etnograficzne w Toruniu rodzinne fotografie pogrzebowe wykonane przez wiejskiego fotografa ze wsi Sucha w Borach Tucholskich w latach 30-tych i 40-tych XX wieku. Można na nich prześledzić, jak ubierano do trumny osobę dorosłą, pannę, kawalera, dziecko. Pozostałe fotografie ukazują przykłady plastyki sepulkralnej z różnych terenów Polski, krzyży pokutnych z terenu Dolnego Śląska, a także tzw. dzwonek umarłych (obwieszających społecznościom wiejskim śmierć kogoś z mieszkańców) z terenu Opolszczyzny.

W ekspozycji akcesoriów pogrzebowych uwydatnione zostały te, które dziś wychodzą lub wyszły już z użycia. Należą do nich środki do transportu trumny – mary i karawan oraz czarne derki, jakimi okrywano zaprzężone do karawanu konie.

Wśród eksponowanych przykładów plastyki nagrobnej szczególne miejsce zajmują dziewiętnastowieczne nagrobne krzyże kaszubskie, kute z żelaza, o osobliwej formie plastycznej, ze zbiorów Muzeum Zachodnio-Kaszubskiego w Bytowie. Ekspozycja krzyży nagrobnych jest też pretekstem do pokazania drobnej „galanterii” nagrobnej, do której należą znicze i lampki nagrobne o zanikających dzisiaj formach plastycznych i z coraz rzadziej stosowanych surowców, figurki z grobów dziecięcych, a także przykład skrzyń nagrobnych, jakie w Borach Tucholskich stawiano na grobach pańien i kawalerów. Drewniane skrzynki mieściły białą ozdobną poduszkę i mirtowy wianuszek, czasem fotografię zmarłego, dedykowany mu wiersz. Przedwcześnie zmarłym i dzieciom poświęcone są też unikalne chłopskie epitafia, których użytyło nam Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu oraz Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku. XIX – wieczne epitafia w formie drewnianych, dekoracyjnie rzeźbionych plaket, z których wyprowadzone są realistycznie rzeźbione ręce, bądź podstawki na wieniec, noszą pisane odręcznie teksty w języku polskim bądź niemieckim (a także dwujęzycznie), upamiętniające zmarłe dzieci i wyrażające też słowa otuchy dla ich rodziców. Epitafia te należą do kręgu religijności protestanckiej, a zamieszczane były na ścianach kościołów. Szczególną grupę eksponatów tworzą też obrazy – pamiątki imiennie dedykowane żołnierzom służącym w pruskiej armii poległym na frontach I wojny światowej.

Zestaw eksponatów zamykają srebrne i woskowe wota, obrazy wotywno – jako przejawy praktyk religijnych i magicznych mających chronić od nagłej i tragicznej śmierci, a także przykłady figurek z szopki, czy strojów kolędniczych – jako przejawy „oswajania” śmierci w folklorze i obrzędowości poprzez jej ludyczne personifikacje.

Narracja wystawy dotyka (gdyż nie jest w stanie przekazać tego w sposób wyczerpujący) trzech zagadnień, składających się na tradycyjny model śmierci. Pierwsze

– to śmierć jako problem społeczny, dziejący się i rozwiązywany w kontekście wiejskiej społeczności, ujęty w system kulturowych reguł definiujących model śmierci dobrej i określających postawy wobec śmierci „innej”, odbiegającej od tego modelu. Reguły te warunkują też w odniesieniu do rodzaju śmierci, płci, wieku i statusu zmarłego formę pochówku i okazywanej mu pamięci. Drugie – to śmierć uwikłana w sieć wierzeń magiczno-religijnych, skupionych wokół strachu przed złowrogim oddziaływaniem ciała zmarłego i wiary w uwalniającą się od ciała duszę. Wreszcie – śmierć przyjmowana z pokorą, doświadczana naocznie, osobiście przeżywana w każdym etapie przez najbliższych, nie wyręczanych w tym przez żadne instytucje.

Taki nakreślony przez wystawę model śmierci odbiorca może skonfrontować z jej obliczem współczesnym, w kontekście środowisk wielkomiejskich, gdzie śmierć jest alienowana z codziennej egzystencji, a rolę „oswajania” społeczeństw ze śmiercią na swój przewrotny sposób przejmują mass-media.

Marta Romanow-Kujawa

Ryc. 1. Wystawa „Śmierć w dawnej społeczności wiejskiej”. Przykłady plastyki cmentarnej (fot. A. Ziółkowski)
Abb. 1. Beispiele der Friedhofsplastik (Photo A. Ziółkowski)

Ryc. 2. Wystawa „Śmierć w dawnej społeczności wiejskiej”. Przygotowanie do pochówku (fot. A. Ziółkowski)
Abb. 2. Vorbereitungen zum Begräbnis (Photo A. Ziółkowski)